

CULTURA, PÀTRIA I NACIÓ EN EL REGNAT DE FELIP V. ALGUNES PRECISIONS CONCEPTUALS

Joaquim E. López i Camps

Universitat de València-EG

Apenas subió Felipe V al trono, cuando el espíritu humano empezó a hacer sus esfuerzos por salir de la esclavitud y abatimiento a que los tenía reducido el imperio de la opinión. Aquel gran rey dio muy presto a conocer el alto concepto que le merecían las ciencias y las artes; y que convencido de su importancia, estaba muy dispuesto para favorecerlas. A la sombra de su protección se vieron luego nacer varios cuerpos académicos. La Sociedad Médica de Sevilla, la Española de la Lengua, la de la Historia y Médica Matritense, la de Buenas Letras de Barcelona y otras, que acaso se sufocaron en sus principios, son de aquel reinado.¹

Les elogioses paraules que Juan Sempere y Guarinos va dedicar a Felip V al seu *Ensayo de una biblioteca española de los mejores escritores del reinado de Carlos III*, constituïen, en el moment de publicació de l'obra l'any 1785, una novetat en la manera com s'havia interpretat fins al moment el regnat del primer Borbó d'Espanya. De fet, el treball de Sempere tampoc no tenia a Felip V com a principal objecte d'atenció, sinó a Carles III, a qui aquesta i altres obres contemporànies estaven convertint en el model de monarca il·lustrat. El pare, per contra, no va aconseguir generar, a pesar de la llarga durada del seu regnat, un entusiasme que es traduïra en elogis com els que rebria, quaranta anys després de la seua mort, de Sempere y Guarinos.

La controvertida herència de Carles II, la polèmica arribada al tron del duc d'Anjou i la seua "*camarilla*" francesa, la guerra internacional per la successió espanyola i la radicalitat de les mesures reformistes posteriors van marcar per al futur la imatge de Felip V. Així, tot i que la corona patrocinara reinterpretacions de la

¹ Sempere y Guarinos, J.: *Ensayo de una biblioteca española de los mejores escritores del reinado de Carlos III*, Madrid, 1785. Citat per Mestre, A.: "Monarcas, instituciones e individuos en los orígenes de la Ilustración", *Cuadernos dieciochistas*, núm. I (2000), p. 21.

Guerra de Successió després de la victòria definitiva del rei Borbó, ni tan sols aquestes van aconseguir obviar els trets més polèmics de la personalitat del monarca i de la seua acció de govern.

No seria fins ben entrada la segona meitat del segle XVIII, amb obres com l'esmentada de Sempere y Guarinos, que començaria a considerar-se el regnat del fundador de la dinastia com el moment de gènesi d'un nou temps per a la política, per a l'economia i per a la cultura espanyoles, un temps que tindria el seu moment culminant en el regnat de Carles III. No és l'objecte d'aquest article analitzar el procés, recentment estudiat per García Cárcel, que va portar la imatge de Felip V de les crítiques durant el seu regnat als elogis quasi cent anys després. Allò que ens interessa destacar és l'extraordinari èxit que va tindre una interpretació segons la qual la nova dinastia hauria dut, a una Espanya suposadament decadent, una completa modernització política, econòmica i cultural. Aquesta teoria estava cridada a convertir-se en hegemònica fins pràcticament la segona meitat del segle XX.²

A partir dels anys seixanta del segle passat van començar a entrar en crisi els paradigmes interpretatius sobre el Set-cents espanyol arran la publicació de les obres d'autors com José María López Piñero, Antonio Mestre o François Lopez. Aquests autors centraven les seues anàlisis en el terreny de la cultura, i a través d'elles es va poder mostrar l'existència d'un intens moviment de renovació intel·lectual a la darrerria del segle XVII, el moviment del anomenats "*novatores*". La posada en valor d'aquesta etapa històrica, a més de donar a conèixer les aportacions de diversos autors a la ciència, a la medicina o a la crítica històrica i literària, va fer trontollar els fonaments sobre els quals descansava la interpretació clàssica del regnat de Felip V.

Des de Sempere y Guarinos fins a Sarrailh o Hazard s'havia consolidat una imatge de Felip V i el seu regnat com un temps de renovació. La nova dinastia hauria dut a Espanya, segons aquesta visió, la racionalitat francesa a través d'un nou règim polític més centralitzat, més burocratitzat i, per tant, més "modern", perquè França era, precisament, la més avançada de les monarquies europees. El nou règim, a més de les conegudes mesures administratives i econòmiques, hauria posat en marxa un ambiciós programa de foment cultural que, també, seria el resultat d'allò que el jove duc d'Anjou havia après a la cort del seu avi a Versalles. Aquesta modernització cultural hauria recolzat sobre institucions com les reials acadèmies, com ja havia destacat Sempere y Guarinos, i a través d'elles i d'una suposada "política cultural" dirigida pels diferents gabinets de Felip V, s'hauria aconseguit l'expansió de les Llums a Espanya, que no reeixiren, però, fins a la segona meitat del segle XVIII.

² Sobre l'evolució de la imatge historiogràfica de Felip V veg. les obres més recents de García Cárcel, R.: *Felipe V y los españoles*, Barcelona, 2002 i *De los elogios a Felipe V*, Madrid, 2002. També Fernández Albaladejo, P.: "Dinastía y comunidad política: el momento de la patria", dins Id. (ed.): *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid, 2001, p. 485-532.

Quan van eixir a la llum les obres de Mestre, López Piñero, Peset i altres, Felip V s'havia convertit ja en una mena de monarca "protoil·lustrat" que demostrava fins a quin punt estava lligada la centralització política amb el desenvolupament cultural. El famós "problema d'Espanya", és a dir, el debat sobre la vertebració territorial de l'estat espanyol contemporani i els seus antecedents històrics, va trobar en el regnat del primer Borbó un important punt d'inflexió, ja que centralització i modernització esdevenien conceptes indestruïbles. De fet, el nou règim hauria dotat la corona, en acabar amb el sistema de furs i privilegis dels antics regnes, d'una major capacitat de control i direcció política; això, aplicat a l'àmbit de la cultura, s'hauria traduït en la posada en marxa d'una política cultural dirigida des de la cort que aniria posant les bases per a la construcció d'una cultura nacional espanyola.

En els darrers anys s'ha représ la preocupació pel ja clàssic "problema d'Espanya" i, en sintonia amb això, Felip V ha tornat a ser objecte d'atenció d'historiadors i altres especialistes. Autors com Carlos Martínez Shaw o Francisco Sánchez-Blanco han recuperat, modernitzant-lo, el tòpic de Felip V com a "*fundador de la España contemporánea*" encunyat per Pere Voltes, i en eixe procés d'actualització de la imatge del "*rey animoso*" han pres especial rellevància les reflexions sobre el paper de la corona en el desenvolupament cultural del primer segle XVIII i en la formació d'una cultura nacional espanyola. Això ha permès Sánchez-Blanco, per exemple, tot i acceptar la importància del moviment *novator*, afirmar l'existència de dues línies, una conservadora i una progressista, de les quals només la segona hauria rebut el suport la corona. I, partint de reflexions semblants, Martínez Shaw i Alonso Mola han arribat a la conclusió que els moviments culturals espanyols no haurien reeixit sense el suport i la protecció de la corona.³

Com ja va constatar Sempere y Guarinos, és innegable que durant els quasi cinquanta anys de regnat de Felip V van posar-se en marxa iniciatives culturals de gran transcendència. És comprensible, doncs, que una visió superficial de la qüestió portara a pensar que les *noves* institucions hagueren estat promogudes per la *nova* dinastia gràcies al seu *nou* model polític. Tanmateix, avui dia, gràcies a les investigacions fetes per diferents historiadors de la cultura, és possible anar més enllà i, per tant, el regnat de Felip V es resisteix a continuar sent analitzat amb conceptes que no són els més adients per a l'estudi de la primera meitat del segle XVIII. L'objectiu final d'aquest article és analitzar la idoneïtat de conceptes com "cultura nacional" o "política cultural" aplicats al regnat de Felip V, però això només serà possible després d'avaluar, amb les dades que aporten els estudis més recents, la relació entre l'arribada de la nova dinastia, i el seu programa de reformes polítiques, i el desenvolupament cultural espanyol de la primera meitat del Set-cents.

³ Voltes, P.: *Felipe V, fundador de la España contemporánea*, Madrid, 1991; Sánchez-Blanco, F.: "Dinastía y política cultural", dins Fernández Albaladejo, P. (ed.): *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid, 2001, p. 573; Martínez Shaw, C. i Alonso Mola, M.: *Felipe V*, Madrid, 2001, p. 298.

LES NOVES INSTITUCIONS CULTURALS

La *Real Academia Española* i el significat d'Espanya

Sense cap mena de dubte la institució cultural més important de les nascudes al llarg del regnat de Felip V va ser la *Real Academia Española*. Com és sabut, es va desenvolupar a partir d'una tertúlia erudita que es reunia a casa del marquès de Villena des de 1713, com les que també s'havien format en altres ciutats espanyoles al llarg del segle XVII. La seua fundació no va ser, doncs, el resultat d'una planificació política. Tanmateix, els seus objectius, la seua composició i, sobretot, l'obtenció del privilegi de titular-se "reial", situarien aquesta acadèmia molt per damunt de les que hi havia hagut anteriorment.

El 3 d'agost de 1713 s'havia constituït formalment l'acadèmia a casa del marquès de Villena, i des d'aquest mateix moment es va fixar com a objectiu aconseguir la protecció reial, la qual cosa significava que els acadèmics tindrien la consideració de criats de la Casa del Rei, amb tot el que això comportava en quant a honors i privilegis. En l'informe que s'havia d'elaborar per obtenir el suport reial s'hauria de donar a conèixer l'emblema, segells i nom de la nova acadèmia, i a eixe treball es van dedicar els seus membres durant les primeres sessions. Fins al moment havia sigut habitual que les acadèmies tingueren un nom propi, com l'havien tingut la valenciana dels "*Nocturnos*" o la catalana dels "*Desconfiados*", però els membres de la tertúlia del marquès de Villena van considerar que el nom que hauria de tindre la seua era "*Academia Española*", tot considerant "*que en España no ha habido ni hay otra con quien poder equivocarla, al contrario de lo que sucede en Italia, que como son muchas y florecen a un mismo tiempo, necesitan de diferentes nombres para distinguirse*".⁴

Que no es poguera confondre amb cap altra era una justificació possible, però també se'n va fer servir una altra que introduïa un element fonamental per a entendre l'èxit de la nova acadèmia: es diria espanyola per imitació de l'*Académie Française*, la institució fundada, aquesta sí, per la corona francesa, l'any 1635 i que tenia com a objectiu fonamental la formació d'un diccionari de la llengua francesa.

Aquell primer diccionari de l'*Académie* havia tingut una transcendència que anava més enllà d'allò estrictament lèxic: abandonat el llatí com a font filològica única, el treball etimològic per a fixar el significat de les paraules es va dur a terme exhumant els documents francesos més antics i les obres dels clàssics d'aquesta llengua. Així, lingüistes i historiadors es van llançar a la recerca de les fonts "originàries" de la llengua francesa, la qual cosa equivalia a fixar en el temps i en l'espai els orígens de França. El treball intel·lectual de formació del diccionari

⁴ Cassani, J.: *Historia de la Academia Española*, citat per Zamora Vicente, A.: *Historia de la Real Academia Española*, Madrid, 1999, p. 27.

contribuiria així a la difusió d'alguns dels "llocs de memòria" que, més tard, donarien cos al primer llenguatge nacionalista francès.⁵

L'acadèmia "*española*" tenia el mateix objectiu que la francesa: formar un diccionari, en aquest cas de la llengua espanyola, un treball que se sabia complex després d'haver comprovat que, en el cas francès, el projecte va tardar quasi seixanta anys a estar finalitzat. Convençuts de la transcendència dels seus objectius, els primers acadèmics van triar un nom a l'altura de les circumstàncies: "*Academia Española*".

I és que, a principis del segle XVIII, "espanyol" era un adjectiu que evocava superioritat. Espanya era entesa com la *communis patria* que se situava per damunt de les *propriae patriae*, independentment que aquestes pàtries pròpies hagueren estat anteriorment regnes amb legislació privativa o no. Una "pàtria" que anava sempre lligada al "rei" i a la "religió": servir a la pàtria era servir al rei, i servir al rei era servir a Déu. Com, a més, era del rei de qui emanava la gràcia i el privilegi, eixa pàtria no era, des el punt de mira territorial, una suma de pàtries pròpies iguals: "*dondequiera que estuviese Vuestra Magestad es patria común para todos los moradores de dichos reynos*", havia afirmat el valencià Tomàs Cerdà de Tallada, i un altre valencià, Cristòfol Crespí de Valldaura, insistiria en la mateixa idea uns anys més tard: "*Ubi cumque Imperator est ibi patria est, sive ibi patria cujusque communis*", és a dir, que la cort, entesa com la casa del rei, era la pàtria comuna de tots els súbdits, amb la qual cosa s'avançava cap a una concepció política asimètrica: Madrid, i Castella per extensió, com a centre de la Monarquia i seu de la cort, seria pàtria de tots i, per tant, sinònim d'Espanya, mentre les altres pàtries anirien ocupant un espai subsidiari que més tard començaria a definir-se com a "regional".⁶ Però no cal deixar de tindre en compte, com ja va advertir Anderson, que en una concepció del territori i de l'organització política com aquesta, en la qual allò que definia l'"estat" era el seu centre —el lloc on residia el rei— i no les seues fronteres, la utilització de conceptes com centralisme o centralització resultaria absolutament inadequada.⁷

Una tertúlia, en conclusió, que es reunia a Madrid, que estava formada per persones vinculades l'entorn cortesà que havien provat recentment la seua fidelitat a la nova dinastia, i que tenia com a objectiu la formació d'un diccionari de la llengua espanyola (la llengua de la cort, de la "pàtria comuna") es considerava suficientment legitimada per a prendre com a propi l'adjectiu que definia el conjunt de la comunitat política: "*español*". Davant d'això, la corona, no tindria cap dubte a atorgar tot el seu suport a la nova institució i a la seua magna empresa intel·lectual.

⁵ Nora, P. (dir.): *Les lieux de la mémoire*, part II (*La Nation*), París, 1984-1999, vol. 3, p. 625-645. Veg. també Caput, J.-P.: *L'Académie Française*, París, 1986 i Bell, D. A.: *The Cult of the Nation in France. Inventing Nationalism, 1680-1800*, Londres, 2001.

⁶ Fernández Albaladejo, P.: *op. cit.*, p. 492-499

⁷ Anderson, B.: *Comunidades imaginadas*, Mèxic, 1993, p. 39ss.

D'Academia Universal a Real Academia de la Historia. De la història exemplar a la història d'Espanya

Anys després de l'inici de les activitats de l'*Academia Española*, el 1735, va començar a reunir-se a casa de l'advocat Julián de Hermosilla una tertúlia formada, de nou, per persones de l'entorn cortesà. I, com havien fet els primers acadèmics de l'*Española*, els assistents a les reunions a casa d'Hermosilla també van iniciar els seus treballs amb la formació d'uns estatuts, d'un pla d'actuació i d'un nom. L'objectiu, ara, era molt més genèric: estudiar "*las Ciencias, las Artes y las Bellas Letras*", per la qual cosa es va proposar com a nom *Academia Universal*.⁸ La tria del nom, en aquest cas, també és bastant significativa: front al lligam territorial a què s'associava l'activitat d'historiadors i filòlegs, existia la creença en una ciència que poguera ser "universal".

Però l'afany universalista de la primera proposta no va reeixir, i ben prompte els assistents a la tertúlia es van fixar objectius més "patriòtics": "*enardecidos los ánimos en servir a la Patria, deliberaron fecundarla de glorias verdaderas, desterrando las ficciones de las fábulas, que lastimosamente han enmarañado nuestras Historias*".⁹ La ciència universal deixava lloc a la història de la pàtria i, de fet, ben prompte es va suggerir la preparació d'un *Diccionario Crítico-Histórico Español*, projecte que sintetitzava bé l'esperit intel·lectual del moment: investigació i crítica històrica, estructura de diccionari i Espanya, de nou, com a marc de referència.¹⁰

L'interès per la investigació històrica i, en concret, per la història d'Espanya, no era cap novetat quan la *Real Academia de la Historia* va començar les seues sessions ordinàries. Des de mitjan segle XVII autors com el marquès de Mondéjar i Nicolás Antonio havien introduït a Espanya els nous mètodes per a la crítica històrica proposats per maurins i bolandistes, i el seu testimoni seria reprès per diversos erudits una generació més tard. La nova manera d'estudiar la història es basava en el convenciment que, seguint una metodologia racional i, per tant, amb pretensió d'objectivitat, es podria provar la versemblança dels textos històrics, precisar la seua cronologia i la seua autoria. Però sotmetre a examen crític la història pàtria era un exercici les implicacions del qual anaven més enllà d'allò estrictament erudit, en tant que afectava alguns dels llocs de la memòria més ben assentats, i això provocaria ben prompte un enfrontament entre les dues actituds possibles front a la història d'Espanya: la crítica i l'apologètica.¹¹

⁸ Velasco Moreno, E.: *La Real Academia de la Historia en el siglo XVIII. Una institución de sociabilidad*, Madrid, 2000, p. 50.

⁹ *Ibidem*, p. 54.

¹⁰ Fontana, J.: *Prólogo a Fernández, R. (ed.): España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*, Barcelona, 1985, p. 32. Citat per Stifonni, G.: *Verità della Storia e ragioni del potere nella Spagna del primo '700*, Milà, 1989, p. 201.

¹¹ L'oposició entre aquestes dues postures intel·lectuals, amb evidents connotacions polítiques, ha estat analitzada per Mestre, A.: *Apología y crítica de España en el siglo XVIII*, Madrid, 2003.

Independentment de la preferència per la crítica sense límits o per exceptuar d'aquesta alguns episodis del passat per la seua càrrega identitària, els historiadors de la primera meitat del segle XVIII partien d'una mateixa concepció de la Història. Hereus intel·lectuals de l'humanisme, la Història era entesa, segons el criteri dels clàssics, com a *Magistra Vitae*. Així, lluny d'una concepció evolutiva del temps històric, els esdeveniments de l'Antiguitat clàssica apareixien dotats d'una exemplaritat intemporal i, per això mateix, aplicable al present a través de l'emulació: les mateixes categories de l'Antiguitat grega i romana servien per entendre el present i per encarar el futur. Aquesta doctrina s'aplicaria en àmbits tan diversos com el dret o la filologia i, evidentment, en l'estudi de la Història. Dues eren, doncs, les tasques a què es podia dedicar un historiador: a estudiar sistemàticament l'Antiguitat clàssica i extraure'n *exempla* o a aplicar eixos ensenyaments, i les categories analítiques que se'n derivaven, a personatges i esdeveniments d'un passat més recent en el temps i més proper en l'espai.¹² Aquest procés, sintèticament exposat, és el que emmarca l'aparició de les primeres històries "de la pàtria", i va tindre el seu desenvolupament, lent i no exempt de contradiccions, des de la darrerria de l'Edat Mitjana fins ben entrat el segle XVIII.

El procés de construcció d'un nou subjecte històric que ja no era —o no era només— l'Antiguitat clàssica, tenia importants implicacions identitàries i polítiques, ja que calia determinar quin hauria de ser ara l'objecte d'atenció dels historiadors. Una vegada abandonada la intemporalitat clàssica, s'hauria de buscar un nou temps i un altre espai. I tot això sols seria possible si es feien profundes reflexions prèvies sobre la funció, el mètode i els objectius de la Història. A Espanya eixe procés va experimentar un primer impuls durant el Renaixement, però va ser a partir de la segona meitat del segle XVII quan van coincidir un seguit de factors que el consolidarien definitivament.¹³

Al llarg de bona part del segle XVII, les élites intel·lectuals espanyoles van participar de manera més o menys activa en una mena d'exercici d'introspecció crítica sorgit del convenciment que Espanya estava travessant una etapa de "*declinación*".¹⁴ Davant això va començar a aparèixer un allau de propostes de reforma, fonamentalment econòmiques, que donarien cos al que ha vingut anomenant-se "*arbitrisme*".¹⁵ Però les anàlisis i projectes no només serien de naturalesa econòmica, sinó que la preocupació per la situació de la Monarquia Hispànica va animar

¹² Les millors anàlisis sobre aquesta concepció de l'Antiguitat i la doctrina de l'emulació a Maravall, J.A.: *Antiguos y modernos*, Madrid, 1986, especialment p. 334-348.

¹³ Sobre la concepció del temps entre els historiadors, veg. Koselleck, R.: *Futuro pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*, Barcelona, 1993.

¹⁴ Aranda Pérez, F.J.: "Los lenguajes de la *Declinación*. Pensamiento y discurso político en la España del Barroco", dins Íd. (coord.): *La Declinación de la Monarquía Hispánica en el siglo XVII*, Conca, 2004, p. 811-842.

¹⁵ Una visió de conjunt sobre els arbitristes a Dubet, A.: "Los arbitristas entre discurso y acción política. Propuestas para un análisis de la negociación política", *Tiempos Modernos*, núm. 9 (2003)

erudits de diferents àrees a capbussar-se en el passat i buscar en la *Magistra Vitae* solucions als problemes d'Espanya.¹⁶ Els nous mètodes de la història crítica van arribar a Espanya en aquest context intel·lectual i ambdós factors van propiciar un increment del nombre d'obres que, amb l'objectiu de “netejar-la” de ficcions, van convertir la història d'Espanya en la protagonista indiscutible dels treballs dels historiadors.

Seguint el mètode anteriorment esmentat de l'emulació, els historiadors de la darrereria del XVII, i els seus hereus intel·lectuals de la primera meitat del XVIII, també buscarien en la història d'Espanya un moment de gènesi, que se situaria en el període més proper al món clàssic i que, per això, es convertia també en font d'exemplaritat. Així, el procés d'emancipació política de la *Hispania* romana i la seua posterior articulació en monarquia sota els visigots, va esdevindre el “moment fundacional”. I, gairebé al mateix nivell, l'adopció del cristianisme per la monarquia gòtica i el procés de formació de la llengua espanyola, permetrien ubicar també en el temps i en l'espai l'origen de dos dels principals trets de la identitat espanyola a l'Edat Moderna: la llengua i la religió catòlica.¹⁷

Censura de historias fabulosas, *Disertaciones eclesiásticas*, *Obras cronológicas*, *Collectio maxima conciliorum*, *Advertencias a la historia del Padre Mariana* o *Bibliotheca Hispana* són els noms de les principals obres tretes a la llum per historiadors com el marquès de Mondéjar, Nicolás Antonio o el cardenal Sáenz de Aguirre, i en totes elles hi ha un protagonisme clar de la història eclesiàstica i del període històric anterior a la invasió musulmana de la Península. Les “*historias fabulosas*” que se censuren en l'obra d'Antonio són algunes de les llegendes que explicaven l'aparició del cristianisme a Espanya; el tarannà religiós de les *Disertaciones* de Mondéjar i la *Collectio maxima conciliorum* de Sáenz de Aguirre és també ben evident. I les *Advertencias* de Mondéjar o la *Bibliotheca Hispana* de Nicolás Antonio, finalment, introdueixen un altre element clau per entendre la concepció de la història de *novatores* i il·lustrats espanyols: l'exaltació de l'humanisme espanyol del XVI com l'antecedent més immediat de la seua pròpia preocupació per la perfecció filològica i la precisió historiogràfica.¹⁸

Com s'ha dit anteriorment, la Història tenia, tant entre els crítics com entre els apologistes, una mateixa funció didàctica, i ambdues actituds van coincidir en la preocupació per construir un “model originari” a partir del qual s'extraïen exemples. La diferència rau en què, mentre els esperits crítics que van nodrir la primera Il·lustració espanyola van esforçar-se per ubicar eixe model en un temps i

¹⁶ García Cárcel ha plantejat l'existència d'una “generació de 1698” marcada, com en altres finals de segle, per la reflexió crítica sobre el passat immediat, el present i l'aportació de noves idees per al futur. Veg. García Cárcel, R.: *España en 1700 ¿Austrias o Borbones?*, Madrid, 2001, p. 107ss.

¹⁷ Maravall, J.A.: *op. cit.*, p. 400.

¹⁸ Sobre l'obra historiogràfica dels *novatores* veg. Mestre, A.: “Crítica y apología en la historiografía de los novatores”, dins Íd.: *Apología y crítica...*, p. 71-94.

un espai “reals”, coneguts gràcies al treball sistemàtic sobre fonts originals, hi hagué també un important contingent d'historiadors per als quals determinades narracions històriques havien de restar exemptes de la crítica. En aquest segon grup trobaríem autors com José de Huerta y Vega, qui situava la seua *España primitiva* 1.000 anys abans d'Abraham, “*extendiendo su imperio en la Europa de la Galias, Italia, Alemania, Inglaterra e Irlanda, i en la África por las Mauritánias ... i la Libia antigua que corría hasta el Egipto... i en la América*” tot i acceptar la impossibilitat per demostrar l'existència d'aquell imperi espanyol primigeni.¹⁹

La història universal havia deixat lloc a la de la pàtria i, com a conseqüència d'això, la Història es convertia en una arma carregada políticament. Com Mestre ha posat de manifest recentment, a l'esperit crític se li van anar posant límits: límits teòrics, intel·lectuals, que provocarien enceses polèmiques erudites, però també límits polítics, especialment quan les crítiques dels historiadors podien amenaçar el fràgil equilibri sobre el qual descansava la monarquia de Felip V.

ELS LÍMITS DEL DESENVOLUPAMENT CULTURAL

El Diario de los Literatos de España

La nova orientació ideològica que suposava la transformació de l'*Academia Universal* en *Academia de la Historia*, el pas de la història universal a la història de la pàtria a què adés ens hem referit, va ser el primer d'un seguit de moviments que acabarien convertint l'acadèmia en una institució directament controlada per la Corona. Els següents serien el trasllat de les seues reunions a la *Real Librería* de la cort i la concessió del privilegi reial l'any 1738. Tanmateix, l'aparició del *Diario de los Literatos de España* el 1737 va ser el revulsiu que provocaria el definitiu abandonament de l'esperit crític que havia animat la formació de l'acadèmia uns anys abans.

El *Diario* havia sorgit com un instrument, molt més àgil que l'*Academia de la Historia*, per fer ressenyes de tots els llibres que s'imprimien a Espanya i per difondre així la metodologia crítica que es pretenia posar en marxa a l'*Academia*. L'agilitat del *Diario*, a més de la seua periodicitat trimestral, es basava en un llenguatge molt més incisiu que el que podria haver tingut el *Diccionario histórico-crítico*; això, junt al fet que els destinataris de les crítiques literàries eren autors coetanis, va provocar, des de l'aparició del primer exemplar de la revista, agres polèmiques amb intel·lectuals espanyols com el valencià Gregorio Mayans.²⁰

La censura negativa que es va fer al primer número del *Diario* sobre els *Orígenes de la lengua española* de Mayans va provocar una airada reacció de l'erudit valencià, que seria contestada poc després pels diaristes amb la contundent acusa-

¹⁹ Stifonni, G.: *op. cit.*, p. 234ss. La cita, p. 235.

²⁰ Velasco Moreno, E.: *op. cit.*, p. 58ss. i Mestre, A.: *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del XVIII*, València, 2000², p. 356-371.

ció d' "antiespanyol" contra l'intel·lectual d'Oliva. Els motius de l'atac són ben coneguts: algunes reflexions crítiques de Mayans sobre l'obra de Feijoo i sobre el *Diccionario de Autoridades* havien estat publicades a Leipzig, a la revista *Acta eruditorum*. El fet de criticar, a l'estranger, institucions que comptaven amb la protecció reial i autors espanyols prestigiosos, es va considerar una actitud antipatriòtica i, per tant, antiespanyola.²¹ La publicació poc temps després, amb el suport del Consell de Castella, de l'obra *España primitiva*, de l'acadèmic i diarista Francisco Huerta y Vega, a pesar de la *Censura* negativa que n'havia fet Mayans, confirmaria el sotmetiment de l'esperit crític als interessos polítics i a una manera molt concreta d'entendre el patriotisme.

La Real Librería real

Al fracàs de la *Real Academia de la Historia* en la seua intenció de convertir-se en un centre promotor de la crítica històrica va contribuir de manera decisiva el trasllat de les seues activitats a la *Real Librería* de la cort. Aquesta institució, a diferència de les acadèmies, sí que havia estat creada per iniciativa reial l'any 1712, amb el nom de *Real Librería Pública de Madrid*, però la seua funció inicial es limitava a ser el dipòsit de les col·leccions llibràries de la corona i d'aquelles que havia portat de França Felip V en arribar al tron. La direcció "política" de la biblioteca estava en mans dels confessors reials, tot i que el treball efectiu era dut a terme pels *bibliotecarios reales*. Entre aquests hi hagué intel·lectuals de primera fila que aprofitarien el privilegiat accés als llibres que donava la biblioteca per a traure a la llum importants aportacions, com ho van fer Mayans, Juan de Ferreras, Gabriel Álvarez de Toledo o Juan de Iriarte, però eixa no va ser la tònica general, almenys, durant el regnat de Felip V. El degà d'Alacant, Manuel Martí, qui seria vetat per al càrrec de bibliotecari, acusaria la majoria de bibliotecaris de no ser altra cosa que "barrenderos de la librería".²²

Poc després de la seua fundació la *Real Librería* va ordenar que de cada llibre que fóra editat a Espanya se li n'hauria d'enviar una còpia; eixa voluntat de tesaurització, que encara hui duu a terme la *Biblioteca Nacional*, implicava un notable increment del volum de treball, però això no va provocar un canvi d'orientació o l'aparició de nous projectes culturals. De fet, l'única aportació realment innovadora durant anys seria l'aixopluc donat al *Diario de los Literatos* per publicar ressenyes de les obres publicades a Espanya i a Europa; i la vida del *Diario*, com s'ha vist, va ser efímera i marcada per la polèmica.

²¹ Mestre, A.: *Historia, fueros...*, p. 366 i Mestre, A.: *Don Gregorio Mayans y Siscar. Entre la erudición y la política*, València, 1999, p. 112-124.

²² Citat per Mestre, A.: "Monarca, instituciones e individuos en los orígenes de la Ilustración", dins Íd.: *Apología y crítica de España en el siglo XVIII*, Madrid, 2003, p. 106.

Historiar la Guerra de Successió

L'altre àmbit on no es pot negar que la corona va tindre una acció decidida de suport va ser en la promoció d'obres d'història que aportaren una certa visió de la Guerra de Successió i de l'accés al tron de Felip V. Quan, en virtut de la pau de Viena de 1725, la victòria del rei Borbó sobre l'arxiduc Carles d'Àustria va rebre la seua ratificació diplomàtica definitiva, es va obrir un escenari propici per a "historiar" la guerra recentment passada, la qual cosa equivalia a donar-la per tancada i, també, permetria fer-ne una interpretació que resultara còmoda per al nou règim.

La primera proposta d'història del conflicte successori amb pretensió d'objectivitat i fidelitat als esdeveniments va ser presentada a la cort el mateix any 1725 pel noble sard Vicente de Bacallar, marquès de San Felipe, amb el títol de *Comentarios de la guerra de España e historia de su rey Phelipe V, el Animoso, desde el principio de su reynado hasta la paz general del año de 1725*. Els judicis del marquès contra alguns personatges influents de la cort borbònica, així com una narració del conflicte que posava de manifest la radicalitat d'alguns posicionaments en ambdós bàndols anava, segons va interpretar Giovanni Stiffoni, en contra de l'interès de Felip V per la "*riconciliazione nazionale*". La mort del marquès de San Felipe poc després de la presentació de la seua obra va facilitar encara més que, per ordre reial, fóra prohibida la seua circulació.²³

Uns anys més tard, la *Historia civil de España* del franciscà alacantí Nicolás Belando seria molt ben rebuda en els cercles intel·lectuals de la cort, com ho evidència que l'acadèmic Huerta y Vega en fera un informe molt favorable. No debades, Belando afirmava entre d'altres coses que Felip V "*ama mucho los libros, lo-grando la inteligencia dellos*";²⁴ encara que el propi autor va anar marcant distàncies amb els grups cortesans en veure l'intent d'apropiació de la seua obra amb unes finalitats que no havien estat previstes. L'obra de Belando era una apologia de la pau com a element que hauria de ser central en la política internacional, la qual cosa xocava, als anys trenta, amb els inicis de la política d'intervenció militar espanyola a Itàlia. També en aquest cas hi van haver raons d'ordre polític que van fer que la Inquisició, guiada pels jesuïtes i, en darrera instància, pels cercles de poder de la cort, prohibira l'obra del franciscà alacantí.

Els successius gabinets de Felip V van fracassar en el seu intent de construir una imatge positiva del monarca. Com hem dit anteriorment, eixe objectiu no s'assoliria fins al regnat de Carles III. No deixa, doncs, de ser paradoxal que en el seu llarg regnat Felip V no aconseguira dotar-se d'instruments de propaganda i legitimitació; paradoxal si es té en compte que parlem d'un monarca que acabava de guanyar una guerra on s'havia posat en dubte la seua legitimitat, que havia abolit

²³ Veg. Stiffoni, G.: *op. cit.*, p. 111-135; García Cárcel, R.: *De los elogios...*, p. LV-LVIII.

²⁴ Stiffoni, G.: *op. cit.*, p. 148.

els privilegis dels territoris que s'havien rebel·lat contra el seu govern, que havia aplegat a la cort intel·lectuals i polítics absolutament fidels a la nova dinastia i que donarien suport a noves institucions culturals controlades pels propis confessors reials. Per entendre la paradoxa potser caldria preguntar-se fins a quin punt Felip V i els seus gabinets van planificar mesures i actuacions que pogueren emmarcar-se en allò que hui dia anomenem “política cultural”.

POLÍTICA CULTURAL

El castellà no va tindre, almenys durant el segle XVIII, cap terme que recollira la càrrega semàntica d'allò que hui anomenem “política cultural”.²⁵ Tot i així, és una expressió que es pot trobar sovint en els estudis sobre el regnat de Felip V, especialment quan es tracta de fer un balanç de les relacions entre el monarca i els cercles intel·lectuals del seu regnat; i, com hem dit anteriorment, no hi ha acord entre els historiadors per considerar positiu o negatiu eixe balanç. El fet que no hi haguera cap concepte per definir les actuacions dels monarques en l'àmbit d'allò que hui dia anomenem “cultura” és suficientment significatiu com per a obviar-lo i continuar fent valoracions de l'actuació de Felip V en aquest àmbit. S'imposen, doncs, alguns precisions.

Des de fa alguns anys, Pablo Fernández Albaladejo ha vingut defensant el concepte de “*dinasticismo propietario*” per a referir-se al tipus de règim que va imposar Felip V després de la seua victòria militar en la Guerra de Successió. Segons eixa concepció el regne era entès com a “domini directe” del monarca, front al “domini útil” que les constitucions històriques deixaven al rei, la qual cosa va fer que, un cop abolit el règim foral a la Corona d'Aragó, Felip V poguera reclamar el “*dominio absoluto*” d'aquestos regnes.²⁶ Sols a partir d'aquesta interpretació es pot entendre que durant tot el regnat de Felip V no es plantejara des dels cercles cortesans cap projecte per “espanyolitzar” el nou monarca i la seua dinastia. De fet, això sols es posaria en marxa durant el regnat de Carles III tot creant per a Felip V un nou paper: el de rei “restaurador”.

Insistir en l'espanyolitat de Felip V hauria estat una operació condemnada al fracàs, perquè era bastant evident el seu origen francès. Tanmateix, no és només perquè no era espanyol que es va deixar de banda eixa campanya, sinó que un projecte d'eixes característiques no era, en cap cas, necessari, doncs la legitimitat de la nova dinastia no venia del seu origen geogràfic, sinó del seu caràcter “restaurador” i d'uns objectius ben “patriòtics”: traure Espanya de la decadència i aconseguir la “*general felicidad de los súbditos*”. Com s'ha dit anteriorment, Déu, pàtria

²⁵ Sobre els significats de “política” a l'època, veg. Álvarez de Miranda, P.: *Palabras e ideas: el léxico de la Ilustración temprana en España (1680-1760)*, Madrid, 1992, p. 411ss.

²⁶ Cfr. Fernández Albaladejo, P.: “La Monarquía de los Borbones”, dins *Fragmentos de Monarquía. Trabajos de historia política*, Madrid, 1992, p. 353-454, especialment p. 380-385. Cfr. també Clavero, B.: *Tantas personas como estados. Por una antropología política de la historia europea*, Madrid, 1986.

i rei eren conceptes gairebé sinònims, la qual cosa feia, d'una banda, el monarca rebera la seua legitimitació directament de Déu i del compliment de les seues obligacions amb els vassalls, representades en el mite del pacte fundacional entre “rei” i “regne”.²⁷ D'altra banda, a un monarca com Felip V no li caldria posar en marxa cap campanya específicament adreçada a la seua identificació amb un subjecte polític, Espanya, que era una suma de pàtries locals l'únic tret comú de les quals era, precisament, el sotmetiment a un mateix monarca.

Tanmateix, la pròpia política de Felip V va contribuir a la formació d'un nou subjecte polític. L'abolició dels règims forals seria la primera etapa d'un procés de redefinició d'Espanya que es va perllongar durant tot el segle XVIII. És en aquest context de transformació que Fernández Albaladejo situa, per exemple, l'obra de Feijoo, com una aposta per un patriotisme exempt d'“*esencialismo territorialista*”.²⁸ La deliberada manca de projectes per identificar la nova dinastia amb el subjecte polític sobre el qual governava era, doncs, el resultat lògic de combinar el “*dinasticismo propietario*” amb una concepció teòrica de la pàtria i el “compromís patriòtic” com el que representava, entre d'altres, Feijoo. Ara bé, el procés de redefinició del nou subjecte polític espanyol va experimentar, en les dècades centrals del Set-cents, una transformació qualitativa, en la qual tindrien un paper determinant les nombroses reflexions sobre la història d'Espanya que s'havien posat en marxa al llarg de la centúria anterior.

Felip V i els seus gabinets, doncs, no van dur a terme cap projecte que poguera emmarcar-se en allò que avui dia anomenem “política cultural” perquè, senzillament, això no formava part de les funcions que, en la concepció de l'època, corresponien a la Monarquia. No va ser la Corona qui va fundar cap de les acadèmies erudites aparegudes durant el regnat de Felip V, ni tampoc correspon a la nova dinastia el mèrit d'haver introduït en Espanya la crítica històrica i, per extensió, les primeres “Llums”.

En bona lògica amb la concepció “patrimonialista” de la Monarquia, la cort de Felip V sí que es va preocupar per la tesaurytzació i control de les obres que s'imprimien a Espanya –cal no oblidar, en eixe sentit, que la *Real Librería* ho era només de la cort– i també va intentar procedir a una reinterpretació de la Guerra de Successió, però la proximitat del conflicte va fer que qualsevol anàlisi mínimament crítica fóra immediatament descartada i prohibida.

Ara bé, l'absència d'una política cultural *sensu stricto* no deu interpretar-se en cap cas com una manca de producció intel·lectual. Ans al contrari, en paral·lel o directament en contra de les directrius polítiques, el desenvolupament cultural nascut al caliu de la crisi de la darrerria del segle XVII va continuar aportant reflexions i treballs sobre la història d'Espanya, de la llengua espanyola, de l'Església espanyola i, progressivament, aquestos van anar deixant espai per a definir culturalment el nou subjecte polític que anava afirmant-se al llarg del segle XVIII.

²⁷ Sobre aquest mite veg. Monod, P.K.: *El poder de los reyes. Monarquía y religión en Europa (1589-1715)*, Madrid, 2001, p. 16ss.

²⁸ *Ibidem*, p. 506.

CULTURA NACIONAL

Diversos autors coincideixen a assenyalar l'any 1739 com el moment en què es produeix el trencament amb el model de monarquia que havia posat en marxa Felip V. Aquest any, el decret de suspensió de pagaments i l'inici de la guerra contra Anglaterra generarien intenses reflexions sobre el paper que havia d'assumir la monarquia d'Espanya: si Felip V havia estat acollit com a monarca "restaurador", legítim en tant que duria la felicitat als súbdits, i si la nova dinastia havia marcat distàncies amb la trajectòria decadent –així era considerada– dels Àustria a través d'ambiciosos reformes, ara, de nou, es descobria una situació de crisi molt semblant a les que havien esguitat el segle XVII. I una crisi que, a més, s'intentava resoldre de la mateixa manera que a la centúria precedent: entrant en guerra.

1739 va obrir la porta a noves definicions de la comunitat política que progressivament anirien allunyant-se de la identificació amb la dinastia. Per aquestos anys, recordem-ho, s'havia fundat la *Real Academia de la Historia* i havia començat a eixir de les imprentes el *Diario de los literatos*, per la qual cosa no semblaria agosarat establir una relació causal entre la crisi intel·lectual de 1739 i el triomf d'allò que hem anomenat "compromís patriòtic" en el canvi d'orientació de l'*Academia de la Historia*. Tanmateix, per establir una relació entre ambdós fenòmens caldria fer algunes puntualitzacions.

Vint anys després d'aquells fets, el 1759, Miguel de la Gándara trauria a la llum els seus *Apuntes sobre el bien y el mal de España*. Aquesta obra, el destinatari de la qual no era altre que la "*Nación Española*", naixia del convenciment que Espanya estava travessant una profunda crisi motivada perquè l'"*interés privado de cada uno*" s'havia imposat per damunt del treball col·lectiu, quan aquesta era l'única manera de recomposar el "*cuero*" de la nació. Detectades les causes de la crisi, la solució venia de la mà de la història: calia recuperar "*aquel espíritu nacional que es característico de la nación española*" i acabar amb l'"*afeminación de costumbres*".²⁹ L'hora de la nació havia arribat.

En els anys que separen la crisi de 1739 i l'aparició de l'obra de Miguel de la Gándara van desenvolupar les seues activitats la *Real Academia Española*, la *Real Academia de la Historia*, el *Diario de los Literatos de España*, la *Real Librería* i altres institucions i cercles intel·lectuals autònoms (entre aquestos darrers, el nucli valencià articulat al voltant de Gregorio Mayans) L'extraordinari desenvolupament intel·lectual iniciat pels *novatores* i continuat per la generació de Mayans i Feijoo va permetre, com s'ha dit anteriorment, construir un moment fundacional d'allò espanyol, i dur a terme una intensa acumulació de materials culturals que, anys més tard, serien carregats identitàriament i políticament. Quan Miguel de la Gándara reivindicarà la recuperació de l'esperit nacional ja no hi haurà dubtes sobre els trets que conformen la identitat d'eixe nou subjecte polític espanyol.

²⁹ Gándara, M.A. de la: *Apuntes sobre el bien y el mal de España* (1759) Citat per Fernández Albaladejo, P.: *op. cit.*..., p. 518ss.

El problema d'Espanya i el debat sobre la construcció de les nacions

Des de fa alguns anys venim assistint a debats de diferent entitat sobre “el problema d'Espanya” en la seua dimensió històrica i, més en concret, sobre el paper que el regnat de Felip V va tindre en la formació de la identitat nacional espanyola. D'aquests debats, una de les qüestions que més sobta és l'aplicació de l'adjectiu “nacional” al regnat de Felip V sense que es plantege la idoneïtat d'aplicar eixe concepte a la primera meitat del segle XVIII. D'excepcions, n'hi ha algunes, com ho són les obres de García Cárcel qui, després d'una sintètica exposició dels debats internacionals sobre el nacionalisme acaba apel·lant a una mena de “tercera via”, en la qual segueix Américo Castro quan defineix Espanya com “*una realidad histórica larga en el tiempo y de proceso evolutivo difícil*”. Sembla com si el ja clàssic “problema d'Espanya” es resistira a ser analitzat amb les mateixes coordenades que els especialistes han proposat per entendre el fenomen del nacionalisme arreu del Món.³⁰

Si hi ha una afirmació que ha generat amples consensos entre els teòrics de les nacions i els nacionalismes és la confirmació que aquest, el nacionalisme i aqelles, les nacions, són conceptes purament contemporanis, és a dir, que en sentit estricte, sols han existit des de la darrerria del segle XVIII ençà. Això, evidentment, no és compartit sense matisos per tots els especialistes en la matèria, sinó que ha sigut objecte de les més enceses controvèrsies entre “modernistes”, “perennialistes” i “primordialistes”; tanmateix, tots coincideixen a destacar l'absoluta novetat de la nació contemporània en tant que subjecte polític de drets. L'objecte de les discussions, doncs, ha estat el període anterior a la “politització” del concepte de nació: s'ha discutit si hi havia nacions abans del nacionalisme, si la nació ha format sempre part intrínseca de les formes de comunitat humana o si, pel contrari, és un producte, una “invenció”, de les societats contemporànies.³¹ Acceptar una suposada atemporalitat de les nacions en tant que formes polítiques de comunitats ètniques també ahistòriques, portaria a un terreny difícilment defensable per un historiador. Però si s'admet la modernitat de la idea de “nació” s'obri un nou interrogant: les comunitats polítiques supralocals anteriors a la Revolució Francesa estaven mancades d'identitat? Evidentment, no.

L'autor txec Miroslav Hroch va proposar fa alguns anys un model d'anàlisi de les identitats polítiques anteriors a la moderna idea de nació que resulta molt adient al tema d'aquest article. Hroch fa seues les idees d'Smith sobre l'existència de comunitats ètniques abans del sorgiment de les nacions; algunes d'aquestes co-

³⁰ García Cárcel, R.: *Felipe V y los españoles*, op. cit., p. 16.

³¹ La síntesi més detallada sobre les teories del nacionalisme a Smith, A.D.: *Nacionalismo y modernidad*, Madrid, 2000. Més recentment s'ofereix una visió de conjunt molt útil a Simon i Tarrés, A.: *Construccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol*, Barcelona, 2005, sobretot p. 5-15.

munitats evolucionarien políticament –especialment durant l’Edat Moderna– fins a donar lloc a nacions a partir del segle XIX. Aquest procés de “polítització” de les identitats ètniques és en el què Hroch centra les seues anàlisis, especialment per a explicar com es va desenvolupar allà on, a principis del segle XIX, algunes comunitats ètniques com els txecs, els irlandesos, els noruecs o els magiars encara no havien esdevingut nacions. En síntesi, per a Hroch el procés de formació de la identitat nacional es va desenvolupar amb èxit allà on s’aconseguí que els individus s’identificaren amb el grup definit com a nació.³²

La definició d’un grup com a nació s’hauria fet a través de tres fases: en un primer moment, un grup d’*“eruditos y hombres de letras”* haurien començat a interessar-se per les particularitats culturals del grup ètnic a què pertanyien, i es llançarien a una empresa investigadora d’un passat que definien com a propi; a la “fase B”, continuarien sent grups intel·lectuals els protagonistes, però ara es dedicarien fonamentalment a difondre entre la resta de membres de la comunitat ètnica una mena de “programa de mínims” on declararien quines eren les exigències necessàries per a posar la seua comunitat en peu d’igualtat amb altres; la fase final estaria caracteritzada per la transformació de la reivindicació nacional en un moviment de masses amb un programa polític, ara sí, nacionalista. L’èxit o el fracàs d’aquests processos hauria depés de factors molt diversos, però allò que ens interessa destacar ací és un dels elements que Hroch identifica com a *“estímulo decisivo”*: l’existència de crisis i la percepció de les conseqüències d’aquestes entre part de la població, especialment aquella que ha accedit a l’alfabetització.

Tot i que Hroch va dissenyar la seua explicació pensant en nacions que, a principis del segle XIX, no eren dominants en cap estat modern, un autor de tanta transcendència per a l’estudi del nacionalisme com Ernest Gellner ha considerat que, almenys, la “fase A” de Hroch podria aplicar-se també a les nacions “grans”, tot i que amb una cronologia diferent.³³ Això afectaria, per exemple, als processos de transformació de les monarquies dinàstiques-religioses en estats-nació. Eixe seria el cas de França i, també, com intentarem exposar sintèticament en forma d’hipòtesi en les següents línies, eixe procés podria aplicar-se també al cas espanyol.

De la cultura a la nació passant per Felip V

Van passar quasi cent anys des de l’aparició de les primeres obres que problematitzaven críticament la història d’Espanya –les de Nicolás Antonio o el marquès de Mondéjar– fins a la publicació dels *Apuntes* de Miguel de la Gándara que reivindicaven la recuperació de l’“esperit nacional” espanyol. El procés que va tindre lloc durant eixes dècades no va ser, com ha intentat exposar-se al llarg d’aquestes

³² Hroch, M.: “La construcción de la identidad nacional: del grupo étnico a la nación moderna”, *Revista de Occidente*, núm. 162 (1994), p. 45-60.

³³ Gellner, E.: “Una visión alternativa”, dins Íd.: *Encuentros con el nacionalismo*, Madrid, 1995, p. 195-212.

planes, el resultat d'una política cultural generada per la nova dinastia a partir de 1700, ni tampoc no es pot interpretar com el “despertar” d'una nació suposadament adormida. Entre la segona meitat del segle XVII i els anys centrals de la centúria següent es va dur a terme, per part de diferents autors, amb perspectives diverses, i sense una planificació clara, un intens procés d'acumulació de materials culturals relatius a la història d'Espanya.

Les obres dels historiadors crítics, alguns projectes duts a terme com el *Diccionario de autoridades* i d'altres que no van reeixir com el *Diccionario histórico-crítico*, van capbussar-se en la història espanyola i, en concret, en un període cronològic que es considerava el moment fundacional. Un tarannà genètic que derivava de la proximitat al món clàssic, considerat l'exemple a seguir, i del fet que fóra en eixe moment, a cavall entre el Baix Imperi Romà i la monarquia visigòtica, quan es datava l'aparició d'un dels principals trets de la identitat espanyola: la catolicitat. Sols aleshores *Hispania* hauria donat lloc a Espanya.

Com a França, també a Espanya les investigacions filològiques i històriques del segle XVIII van contribuir a la fixació d'un seguit de “*lieux de mémoire*”, amb l'única particularitat que en el cas espanyol aquests anirien lligats a esdeveniments i personatges amb fort component religiós. Així, l'*España primitiva* dels gots i de l'Alta Edat Mitjana es va convertir en referent, i començaria a tindre el mateix paper que la història de l'Antiguitat havia tingut per a la historiografia humanista.

Excediria l'objectiu i abast d'aquest treball plantejar la idoneïtat d'aplicar un esquema com el que va proposar Miroslav Hroch a la problemàtica i període històric que estem analitzant. Tot i així, hi ha almenys un dels elements centrals de la proposta de Hroch que poden ser aplicables als nostres propòsits: el fet que la fase estrictament nacionalista de reivindicació política ve precedida per una etapa de treballs intel·lectuals de recerca en una cultura, una història i una llengua que es consideren pròpies. Com a hipòtesi de treball si més no, caldria analitzar detalladament si no va ser precisament eixe el fenomen que va tindre lloc a Espanya a cavall entre els segles XVII i XVIII.

El treball d'erudició dut a terme per *novatores* i primers il·lustrats i el “descobriments” gràcies a aquests grups dels principals episodis d'una història tinguda com a pròpia nodririen, a partir de la segona meitat del segle XVIII, un llenguatge que ja era obertament nacionalista i que convertiria aquelles aportacions erudites en capítols d'una història que, ara sí, seria evolutiva –o més aviat teleològica– i nacional.

Des d'aquest punt de mira, doncs, l'actitud, crítica o apologètica, dels diferents grups intel·lectuals, té una rellevància sols relativa, perquè la utilització política d'eixos materials culturals la faria una generació posterior amb criteris i objectius ben diferents als que havien animat la seua recerca.

El canvi dinàstic de 1700 podria considerar-se l'“*estímulo decisivo*” en forma de crisi que Hroch considera imprescindible per a l'inici d'alguna de les fases del

seu esquema, però com hem tingut ocasió d'analitzar, va ser unes dècades abans, a mitjan segle XVII, quan la sensació de crisi era més estesa, i quan van començar a sovintejar els “*arbitrios*” i altres propostes de reforma política, econòmica i cultural. Més tard vindrien, en certa mesura com actualitzacions d'aquella primera “*crise de la conscience*” del Sis-cents, la que García Cárcel anomena “crisi de 1698”, la que Fernández Albaladejo situa en 1739 i la ben coneguda de 1766. Segons la hipòtesi que defensem, la preocupació suscitada per la “*declinación*” de la Monarquia Hispànica hauria estat el punt de partença d'un procés d'introspecció i de treballs d'exploració del propi passat que, dècades més tard, nodririen el primer llenguatge nacionalista espanyol.

La Guerra de Successió i el regnat de Felip V van representar, doncs, una pausa en un procés que havia començat abans i que continuaria després de la mort del “*rey animoso*”. El fracàs –o millor dit, la manca d'interés i voluntat política– a l'hora de construir un aparell mediàtic i cultural de la nova dinastia i el nou monarca van fer que institucions, com les reials acadèmies, sorgides autònomament en aquells anys, acabaren sent controlades pel monarca, entrebantant més que afavorint el desenvolupament intel·lectual espanyol. En aquest moment és quan deuria haver-se desenvolupat la suposada “política cultural” del primer Borbó d'Espanya, però en una monarquia concebuda com a patrimoni del monarca, d'un monarca que, a més, tenia instruments eficaços per a sotmetre qualsevol tipus d'oposició, hi hauria suficient amb vigilar de prop els acadèmics de l'*Española* –convertint-los en “criats” de la Casa del Rei–, de la *Real Academia de la Historia* –portant-los a reunir-se a palau– i els *bibliotecarios reales* –controlats permanentment pels propis confessors del rei–.

Si no hi hagué “política cultural” al regnat de Felip V, no es pot continuar defensant *tout court* que va ser l'acció de la corona o de la nova dinastia la que afavorí la formació d'una “cultura nacional” espanyola. Al procés de formació de la identitat nacional espanyola i, per tant, d'una cultura per a eixa nació, la política del primer Borbó d'Espanya va afectar de manera decisiva, però no precisament per les accions dutes a terme en l'àmbit de la cultura.

La conjuntura crítica de l'any 1739, ara sí com a responsabilitat directa de les decisions polítiques de la cort, va provocar una primera politització de materials culturals acumulats durant gairebé un segle. Per primera vegada les històries exhumades dels arxius pels erudits com Mondéjar, Mayans o, amb una orientació diferent, el propi Huerta y Vega, es convertien en episodis de la història d'una nació que començava a definir-se i a emancipar-se de la seua identificació amb la corona. En aquest moment en què les expectatives i esperances dipositades en Felip V van començar a fer fallida, tant des del punt de mira de l'eficiència econòmica com pel que fa la política internacional, el desencís va donar pas a allò que Feijoo anomenava “*pasión nacional*”, que es posaria de manifest en l'anomenat “*partido español*” i en obres com la que hem vist de Miguel de la Gándara.

I si en la crisi de 1739 es van polititzar els treballs erudits que hi havia a l'abast, en la darrera de les crisis esmentades, la de 1766, aquesta política es llança-

ria clarament contra el propi monarca per advertir-li que no s'admetria cap novetat que fóra estranya "*del Cuerpo de la Nación*". La nació tenia un seguit de components essencials, propis, coneguts gràcies a intensos treballs erudits, i el rei en eixe camp, no podria innovar.

Com s'ha intentat posar de manifest en aquestes planes, el XVIII espanyol es resisteix a ser analitzat mitjançant contraposicions d'antics front a moderns, o de models horitzontals front a models verticals. I el procés, dilatat i complex, de construcció de la identitat nacional espanyola contemporània, també demana ser avaluat, si més no, de la mateixa manera com s'analitzen els mateixos fenòmens arreu d'Europa. Buscar en Felip V, en la guerra que el dugué al tron i en les mesures polítiques desenvolupades a partir de 1714, tota la responsabilitat –en positiu o en negatiu– de les profundes transformacions que va experimentar la Monarquia Hispànica al segle XVIII sols és possible si s'obvien desenes de treballs i recerques que, des de fa algunes dècades, han posat de manifest que el punt de partença d'aquells canvis s'ha de situar unes dècades abans de la mort de Carles II.

Que Felip V i els seus gabinets no dugueren a terme el que hui anomenaríem "política cultural" no va ser una excepció en l'Europa de l'època, ni va provocar cap disfunció en el procés de construcció de la nació espanyola. Aquest procés va continuar el seu desenvolupament a través d'unes coordenades que, com demostren els teòrics del nacionalisme, es poden rastrejar en tots els processos de formació de les identitats nacionals a Europa i per tant, invaliden la creença en una excepcionalitat nacional espanyola.

